

LEGITIMITÁS ÉS A KOLLEKTÍV CSELEKVÉS MOTIVÁCIÓI

Az adómorált befolyásoló tényezők

Pokorny Zsanett

(MTA TK Politikatudományi Intézet)

---

*A tanulmány beérkezett: 2019. 02. 06.,
opponálás: 2019. 02. 06. – 2019. 03. 05., véglegesítve: 2019. 04. 01.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A kétezres évektől kezdődően az adófizetési hajlandóság és az adómorál politikatudományi szempontú vizsgálata a társadalomtudományi kutatások viszonylag új irányát képviselik, s bár a szakirodalom általában a terület gazdasági vonatkozásait emeli ki, az adófizetés a politikatudomány számára is jelentős kérdés. A kollektív szükségletekre reagáló közszolgáltatások bevezetésére vagy fejlesztésére ugyanis a kormánynak bevételekre van szüksége, amelyeknek egyik fő forrását az adófizetők által befizetett adóösszeg jelenti. A tisztességes adófizetés melletti elköteleződés elősegítése tehát kiemelt jelentőséggel bír a politikai vezetők számára.

Az adófizetés összetett jelenség. Amellett, hogy a jogkövetést számos tényező befolyásolhatja (úgy mint az egyén közvetlen környezetének, érzelmeinek vagy egyéni érdekeinek a hatása), a bonyolult és nehezen érthető szabályozások könnyen készíthetők az embereket a törvények megsértésére, az adócsalásra. Dolgozatomban azonban mellett érvelek, hogy az adófizetőkért hatások közül kiemelkedik a kormányzati legitimitás, amely képes akár hosszú távon is kialakítani a tisztességes jogkövetés melletti állampolgári elköteleződést. E felvetést az áttekintett szakirodalom eredményei is alátámasztják, ezek alapján a két tényező között meglehetősen erős kapcsolat fedezhető fel. Elismertségének erősítése ezáltal a kormány fontos eszközének bizonyulhat az adófizetési gyakorlatok és az adómorál alakítása során.

Kulcsszavak: legitimitás ■ adómorál ■ jogkövetés ■ kormány ■ adófizetés

---

A kétezres évek elejétől kezdődően az adófizetés kérdéseinek társadalomtudományi szemléletű vizsgálata egyre jelentősebbé vált. A hetvenes-nyolcvanas évek közgazdasági megközelítéseihez ugyanis az elmúlt évtizedekben a szociológia, a pszichológia valamint a politikatudomány területéhez kötődő szemléletek is társultak. Ez utóbbi esetében általában az adóhatóságok, valamint a

kormány és az adófizetők (főként az adófizetési hajlandóságuk) közötti kapcsolat természetének kutatásai kerülnek előtérbe. A technika fejlődésének (például az ügyfélkapuk bevezetése és folyamatos fejlesztése nyomán), valamint az adófizetésre vonatkozó szabályok (például sok esetben a munkáltató készíti el az adóbevallást a munkavállaló számára) révén az emberek azonban egyre kevésbé kerülnek kapcsolatba az adóhatósággal az ügyintézés és az éves adóbevallás során. Mivel az adófizetés kérdéseinek intézményi szinten történő vizsgálata ezáltal jelentős kihívások elé állítja a kutatókat, az adófizetési hajlandóság, valamint a kormányzati tevékenység közötti kapcsolat egyre inkább előtérbe került.

A befizetett adó mértéke a politikai vezetők számára kiemelt kérdés, főként, mivel a társadalom hatékony működése érdekében biztosított közszolgáltatások (például egy kórház, iskola vagy autópálya felépítése vagy fejlesztése) jelentős anyagi erőforrást igényelnek. S bár napjainkban az Európai Unió, a két- vagy többoldalú gazdasági kapcsolatok, a piaci szférából érkező bevételek, valamint hitelek, kölcsönök is az állam segítségére lehetnek, a kormány fő bevételi forrását továbbra is a befizetett adók jelentik.

A kormányzati stratégiák pedig jelentősen befolyásolhatják az államkasszába érkező adóbevételek mértékét. A politikai vezetők tevékenysége ugyanis mindannyiunk életére hatással bír. Egy-egy ránk vonatkozó jogszabály, sőt akár egy nyilatkozat, interjú is megváltoztathatja a kormányról kialakult véleményünket, s viselkedésünket (például jogkövetési szokásainkat). A kormány népszerűsége és elfogadottsága, valamint az ebből alakuló legitimitás, ezáltal az adófizetési hajlandóság vizsgálatának kiemelt kérdése. A kormány legitimitása ugyanis a szakirodalom szerint jelentősen hozzájárulhat a tisztességes adófizetés melletti hosszú távú elköteleződés, tehát az adómorál kialakulásához és rögzüléséhez.

Dolgozatomban amellett érvelek, hogy a kormány legitimitása és az adómorál között erős összefüggés látszik. Ennek alátámasztása érdekében az adófizetési hajlandóságot, valamint a tisztességes adófizetés melletti elköteleződést, más néven adómorált vizsgáló elemzéseket, valamint a legitimitás és az adómorál kapcsolatát vizsgáló kutatásokat tekintem át. Céлом kettős, egyfelől fontos kérdés, hogy az adófizetési hajlandóság közgazdasági megközelítései miért és hogyan egészültek ki különféle társadalomtudományi szemléletmódokkal? Ehhez szorosan kapcsolódóan, miért jelentősek az adófizetési hajlandóság mellett az adómorálkutatások? Másfelől a legitimitás és az adómorál kérdéseinek vizsgálata (főként Magyarországon) a politikatudomány meglehetősen új területének számít. Emiatt pedig az empirikus kutatások előtt érdemes és szükséges megszerezni és áttekinteni az e témában készült vizsgálatok főbb eredményeit és következtetéseit.

AZ ADÓFIZETÉSI HAJLANDÓSÁG VIZSGÁLATÁNAK KEZDETEI:
KÖZGAZDASÁGI MEGKÖZELÍTÉSEK

Az adófizetési hajlandóságot befolyásoló lehetséges tényezőket elsőként a Nobel-díjas Gary Becker vázolta fel 1968-as, gazdasági bűncselekményekkel foglalkozó tanulmányában. Elmélete szerint a csalás (így például az adócsalás) mögött egy racionális döntés húzódik. Az egyén mérlegeli a lehetséges bevételek és költségek összegét, és a számára nagyobb hasznot hozó megoldást választja. A cselekvést az egyéni érdekek határozzák meg, ezért a döntést a tiszta hasznot veszélyeztető tényezők (úgy, mint a lebukás valószínűsége vagy a kiszabható legsúlyosabb büntetés) befolyásolhatják leginkább.

Becker elmélete szerint az egyén haszonmaximalizáló törekvései a hatósági intézkedéseket is meghatározzák. Az intézményeknek olyan szabályozásokat kell bevezetniük, melyek betartása esetén az adófizető magasabb bevételre számíthat, mint ami csalás révén szerezhető. Cél, hogy a várható pénzbüntetés jelentősen meghaladja a be nem fizetett adóösszeg mértékét, ezt pedig az adóhatóságok két módon segíthetik elő. Egyfelől, a csalók hatékony lebuktatásával, másfelől pedig prevenciók megoldásokkal (például a szabályozások szigorításával és a büntetések súlyosbításával). A szerző amellett érvelt, hogy az intézményeknek meg kell találniuk a két intézkedés között a megfelelő egyensúlyt annak érdekében, hogy ne a csalás, hanem a szabályok követése jelentse a leginkább kedvező megoldást az egyén számára.

Becker tanulmánya nyomán Allingham és Sandmo (1972) már kifejezetten az adófizetés esetét vizsgálva dolgozta ki az adófizetési szokások hagyományos közgazdasági vizsgálatának alapjait. Felvetésük szerint az adófizetés egy bizonytalansági játék. Ebben, ha betartjuk a szabályokat, biztosan nem kell büntetésre számítanunk, viszont a hiányos adóbevallás sem von maga után automatikus ellenőrzést és szankciókat. Az egyénnek ezáltal lehetősége adódhat az adófizetés részleges-, vagy teljes elkerülésére, melynek „sikere” a hatósági átvilágítások valószínűségétől, valamint a lehetséges büntetés mértékétől függ. Egyfelől, ha nem kerül ellenőrzés alá, a becsületes adófizetőkhöz képest magasabb haszonra számíthat, másfelől viszont a lebukás rosszabb helyzetbe hozhatja, mint a tisztességes út. Emellett előre csak nehezen lehet teljes bizonyossággal megjósolni az adócsalásért járó büntetés mértékét – a vonatkozó törvényektől függően az enyhébb vagy súlyosabb pénzbírság mellett akár börtönbüntetés is kiszabható.

A szerzők Becker korábbi megállapításához csatlakozva amellett érvelnek, hogy az adózást érdemben a jövedelemszint, az adókulcsok, az ellenőrzés valószínűsége, valamint a várható büntetés befolyásolhatják. Mindezt a már korábban megbüntetett adócsalók esetei is erősíthetik, akik elretentő példaként szolgálhatnak az emberek számára. Modelljük alapján így az adóhatóság a

szabályozások szigorításával és az elrettentés eszközeivel jelentősen képes visszaszorítani az adócsalás mértékét (Hallsworth, 2014).

Az adófizetés hagyományos közgazdasági megközelítése azonban – ahogyan a szerzők maguk is elismerik – nem képes teljes körűen feloldani az adófizetés problémáját. Számos, egymáshoz szorosan kötődő tényezőt nem vesz ugyanis figyelembe, amely a kapott eredményeket jelentősen torzíthatja:

- Az egyén oldaláról nézve figyelmen kívül hagyja, hogy az egyéni erőforrásoknak több ága is van. Elképzelhető, hogy míg az egyik jelentősen lecsökken (például a bevétel), egy másik (például az idő) jelentősen megnövekszik. Egy olyan közösségi szolgáltatás például, amely az egyén számára is hasznos (például korszerűsítik a tömegközlekedést azon az útvonalon, amelyen minden nap munkába jár, ezért sokat spórolhat az időtényezőn) akkor is nagyobb hasznot hozhat számára, ha ezáltal az anyagi bevételei jelentősen csökkenhetnek. Ebben az esetben az egyénnek mérlegelnie kell, hogy melyik fontosabb a számára.
- Az adófizetés összetett jelenség, amely miatt a hibásan kitöltött adóbevallás nem feltétlenül az adócsalás kategóriájába esik. Előfordulhat, hogy az adófizetők akaratlanul elkövetett hiba vagy figyelmetlenség következtében töltötték ki rosszul vagy hiányosan adóbevallásukat. Például, véletlenül elírták az összeget, esetleg egy rubrikát nem töltöttek ki, vagy nem volt teljesen érthető számukra a kitöltési útmutató. Emellett a halogatás (például „Holnap ez lesz az első dolgom, de ma még nem”) is gyakori jelenség lehet adóbevallás előtt. Ez esetben az egyén szándéka nem feltétlenül az adók elcsalása, egyéb teendői, esetleg feledékenység is húzódhat a bevallás „elkerülése” mögött (Donoghue–Rabin, 1999).
- Az intézményi oldal tekintetében, a hagyományos közgazdasági magyarázatok figyelmen kívül hagyják a kontraproduktivitás lehetőségét. A szabályok szigorítását és a várható büntetés súlyosbítását az emberek támadásként és az irántuk érzett bizalmatlanságként is értékelhetik, amely haragot, felháborodást és végső esetben szándékos ellenállást is kiválthat (lásd Ayres–Braithwaite, 1992; Blumenthal et al., 1998; Scholz 1984; De Cremer–Tyler, 2007).
- Emellett, a gazdasági szemlélet kevésbé veszi figyelembe a tisztességes adófizetést elősegítő intézkedések költségeit. Az ellenőrzési folyamatok hatékonyságának növelése rendkívül költséges és jelentős plusz terhet ró a hatóságokra. Az intézményi gyakorlatok az anyagi tényezőkön túl ugyanis számos egyéb erőforrást is igénybe vesznek. Például az idő, amellyel a megnövekedett számú ellenőrzés vagy a megfelelő munkatársak kiválasztása és betanítása jár; az addicionális erőforrás, akik betanítják és akik elvégzik az új munkát más feladatokat nem vállalva; maga az emberi tényező, amely nagyobb terhelés mellett könnyebben hibázhat, je-

lentősen megnövelve az intézmény költségeit. E kihívások kezelése pedig jelentős pénzbani ráfordítást is igényel.

Összességében elmondható, hogy bár a hagyományos közgazdasági szemlélet képviselői már az adófizetési gyakorlatok vizsgálatának első időszakában felismerték a téma összetettségét, az adófizetést csak a „miért nem fizetünk adót” kérdés felől közelítették meg, a „miért fizetünk adó” felvetést még nem érintették. Mindez arra utal, hogy a kutatás olyan alapvető fontosságú tényezőket, mint például az önkéntes együttműködésre való hajlandóság, a lelkiismeret szerepe, vagy a politikai rendszer megítélése, nem vette figyelembe.

A hagyományos közgazdasági szemlélet mellett azonban a viselkedési közgazdaságtan területén is megjelent az adófizetés kérdéseinek vizsgálata. A hagyományos állásponttal ellentétben itt már jelentős hangsúlyt kapott a motivációk, valamint az adófizetés melletti elköteleződés vizsgálata. Ahogyan arra Hashimzade, Myles és Tran-Man (2013) áttekintő tanulmányukban rámutattak, e terület fejlődéséhez jelentősen hozzájárultak az adófizetés területén megjelenő anomáliákhoz, tehát a hagyományos elmélet feltevéseivel nem összeegyeztethető adófizetői döntésekhez kapcsolódó kutatások. A hagyományos megközelítéssel szemben ugyanis a viselkedési közgazdaságtan szerint a társadalmi környezet alapvetően képes befolyásolni az egyének döntéseit. Méder és Simonovits (2012) például az adófizetőket, mint „szociális élőlényeket” vizsgálta. E szerint az emberi természet alapvetően együttműködésre kódolt, jutalom vagy ellenszolgáltatás nélkül, a társadalmi preferenciákat előtérbe helyezve is hajlandók háttérbe szorítani egyéni érdekeiket. A szerzők a társadalmi preferenciákat, valamint a korlátozottan racionálisan cselekvő egyén modelljét egy hipotetikus, ellenőrzések és büntetések nélküli környezetbe helyezték, s ez szerint vizsgálták a viselkedési mintákat, valamint a lehetséges következményeket (Bartha–Boda, 2016).

A társadalmi preferenciák szerepe és az adómorál kérdése Simonovits kutatásaiban (lásd 2010) is megjelenik. 2013-ban publikált tanulmányában például az adómorál és a befizetett adóösszegek közötti kapcsolatot vizsgálta. Felvetése szerint a tisztességes adóbevallás jelentős haszonnal járhat az egyén számára, amely haszon az adómorál erősödésével párhuzamosan növekszik. Eredményei szerint minél erősebb az adómorál, annál nagyobb a nettó adóbevételek, így az abból fedezhető közösségi szolgáltatás száma is.

A közgazdasági vizsgálatok eredményei jelentősen hozzájárultak az adófizetési hajlandóság és az adómorál kutatásának fejlődéséhez. Az ezredfordulót követően azonban egyre több kutató ismerte fel (lásd Kirchler–Hoelzl–Wahl, 2008; Gangl–Hofmann–Kirchler, 2015; Braithwaite, 2003; Torgler, 2003), hogy a pusztán gazdasági szemléletű megközelítés nem elegendő az adófizetési gyakorlatok vizsgálatára, s csak részleges képet nyújt az adófizetési szokásokról.

A „CSÚSZÓS LEJTŐ ÉRTELMEZÉSI KERET”

A kétezres évek elejétől kezdődően egyre növekedett az olyan kutatások száma, amelyekben az adófizetést befolyásoló politikatudományi, szociológiai, valamint pszichológiai tényezők kerültek előtérbe. A vizsgálatok a korábbi közgazdasági szemlélet minél szélesebb körű kiegészítésére törekedve már a terület társadalomtudományi aspektusait domborították ki, amelyek túlmutattak a korábbi megközelítés tisztán gazdasági válaszáin. Az új irány lehetővé tette az adófizetés átfogóbb vizsgálatát és az olyan tényezők hangsúlyozását, mint a törvények, az adóhatósági eljárások, a jelentős ügyek esetében biztosított véleménynyilvánítási lehetőség vagy az egyén közvetlen környezetében élők szerepe (Hallsworth, 2014).

Az adófizetés széles körű vizsgálatára Kirchler, Hoelzl és Wahl (2008) vezette be az úgynevezett „csúszós lejtő értelmezési keret”-et (angolul slippery slope framework), amely néhány éven belül az új irányzat legmeghatározóbb elméletévé vált. A modell elnevezése az adófizetést befolyásoló tényezők sokféleségére és összetettségére utal. Az angol a „slippery slope” kifejezést olyan esetek leírására használja, amikor egy adott esemény vagy cselekmény egyik pillanatról a másikra megváltozik. Ez a jelenség pedig az adófizetés során is tetten érhető. Az adófizetési hajlandóságot ugyanis számtalan tényező befolyásolhatja, amelyek egymást váltva vagy éppen együttesen alakíthatják az egyén viselkedését. A modell ezt a jelenséget igyekszik lefedni. Az elmúlt évtized új felvetéseit, valamint a korábban meghatározó közgazdasági megközelítéseket integrálja egy modellben, így a gazdasági és a társadalomtudományi szemléletek is helyet kapnak benne. Kiindulópontja, hogy az adófizetést egyfelől a hagyományos közgazdasági modellben megjelenő egyéni érdek (az együttműködés költségei alacsonyabbak-e, mint a csalásé), másfelől a társadalom iránt érzett felelősség (az adófizetők kötelességüknek érzik, hogy részt vállaljanak a közösségi terhekből) is befolyásolhatja.

A szerzők felvetése szerint a gazdaság- és a társadalomtudomány területeihez köthető (továbbiakban nem gazdasági) tényezők befolyásoló erejét az adófizetők és az adóhatóság közötti kapcsolat határozza meg. Az általuk vezérelt adófizetési gyakorlatok pedig eltérő adóhatósági intézkedéseket tesznek szükségessé. Például, a hagyományos közgazdasági modell által javasolt elrettentő eszközök a tisztességes adófizetők esetében feltehetően kevésbé hatékonyan képesek hosszú távon rögzíteni az együttműködés szándékát.¹ E felvetésből kiindulva a „csúszós lejtő értelmezési keret” az adóhatósági intézkedések két csoportját hozza létre. Az egyik az úgynevezett „hatalmi intézkedések” csoportja, amely a kényszerítő intézkedéseket foglalja magában. Ahogyan arra a csoport neve is utal, az adóhatóság ekkor a törvény által hatáskörébe utalt eszközöket felhasználva, a büntetések szigorításával és az ellenőrzések növelésével igyekszik rábírní az adófizetőket a szabályok betartására. Az intézke-

dések másik csoportját a szerzők „bizalmi intézkedéseknek” nevezik. Itt a bizalom az adófizetők bizalmának erősítésére utal, amely a hatóságok méltányosságára, az adótörvények tisztaságára és átláthatóságára, valamint az adófizetők tiszteletére és megbecsülésére helyezi a hangsúlyt (Gangl et al., 2015).

A csúszós lejtő értelmezési keretet Wahl, Kastlunger és Kirchler 2010-es tanulmányukban gondolta tovább. Ekkor már vizsgálódásaik fókuszában a hosszú távú tisztességes adófizetés elősegítésének eszközei álltak. Felvetésük szerint ennek megértésére nem elegendő az intézményi gyakorlatok elválasztása, érdemes az adóhatóság és az adófizetők között kialakult kapcsolat természetét hosszú távon is vizsgálni és definiálni. Amikor például a hatóságok és az emberek között hosszú távú bizalmi kapcsolat áll fenn, szinergikus, tehát együttműködő kapcsolat épül ki. A hatóságok bíznak abban, hogy az adófizetők betartják a szabályokat és tisztességesen befizetik a kiszabott adókat. Az adófizetők mindezt cserébe bíznak a hatóságok hatékonyságában, valamint abban, hogy befizetett adójukkal magas színvonalú és a társadalmi szükségletekhez igazított közszolgáltatások kiépítéséhez járulnak hozzá. A két fél között azonban kölcsönös bizalmatlanság is fennállhat, amelyet a kutatók antagonisztikus, tehát ellenséges kapcsolatként írnak le. Ekkor az adóhatóságok azt feltételezik, hogy az adófizetők jelentős része csal vagy csalni tervez az adóbevallás során, amelyre válaszul fokozatosan szigorítják az ellenőrzéseket. Az adófizetők mindezt a bizalmatlanság jeleként értelmezik, s úgy érezhetik, hogy a hatóságok szinte üldözik őket, amelyet megpróbálnak elkerülni (Wahl et al., 2010).

Az adóhatóságok és az adófizetők közötti kapcsolat vizsgálata fontos lépést jelent az adófizetés motivációinak megértéséhez. Ekkor ugyanis nem egyes esetek (például egy adott ügyben való eljárás folyamata és annak eredményei), hanem a hatóságok hosszú távú gyakorlatai kerülnek az elemzések középpontjába. S bár a kettő közötti különbség kevéssé tűnik jelentősnek, az értelmezés szempontjából különösen jelentős a szétválasztásuk. Előfordulhat például, hogy az egyén általában nem elégedett a hatóságok munkájával, azonban egy adott kérdésben (például egy bizonyos ügyben a lebukott adócsalóra kirótt büntetés mértékével) egyetért a szabályozókkal. Annak ellenére azonban, hogy mindez az adott pillanatban kihat véleményére és cselekvésére (például az adott évben tisztességesen adózik), hosszú távon nem feltétlenül befolyásolja adófizetési szokásait (hiszen a következő években továbbra is csallhat) (lásd továbbá Gangl–Hofmann–Kirchler, 2015; Braithwaite, 2003). S bár a csúszós lejtő értelmezési keret, valamint a szinergikus és az antagonisztikus légkör bevezetése az intézmények szintje felől vizsgálta az adófizetési hajlandóság kérdését, jelentős előrelépést jelent a kormányzati legitimitás szerepének előtérbe kerülése.

Amennyiben elfogadjuk a bizalom e kulcsfontosságú szerepét, az adófizetők elkötelezettségére tevődik a hangsúly, amikor már a hosszú távú adófizetési gyakorlatok kerülnek fókuszba. Ekkor az adófizető már nem „pusztán” együttműködik a hatóságokkal, de feltehetően az adófizetéshez való hozzáállása is megváltozik. A tisztességes jogkövetés egyre inkább lelkiismereti kérdéssé válik számára, amely miatt hosszú távon képes elköteleződni a tisztességes szabálykövetés mellett. Mindez pedig az úgynevezett adómorál szintjéről végzett vizsgálódásokat teheti szükségessé.

AZ ADÓMORÁL KÉRDÉSÉRŐL

Az adómorál olyan belső elköteleződést jelöl, amelynek hatására az egyén már nem kötelezettségként, hanem erkölcsi köteletségként tekint az adófizetésre. Ekkor nem kívülről érkező ingerek hatására, hanem belső késztetése nyomán tartja be a szabályokat. Az adófizetés lelkiismereti kérdéssé válik számára, aminek elmulasztása büntudatot és szégyenérzetet kelthet benne (Torgler, 2003). Az adómorálkutatások tehát már nem az egyén viselkedését, hanem az azt meghatározó hozzáállást vizsgálják.

Az eddigi eredmények alapján az egyén adófizetési motivációinak egyik fő pillérét közvetlen környezetének befolyása jelenti. Az adómorált megalapozó bizalom ugyanis nem pusztán az emberek és az intézmények, de az emberek egymás közötti interakciói során is kialakulhat. Mindez arra utal, hogy az adófizetés iránti elköteleződést az egyén közvetlen környezetében (például családjában, barátai körében) látott szokásai vagy a tőlük hallott vélemények jelentősen befolyásolhatják.

Az adómorál kialakulását tehát az egyén és a környezete közötti kapcsolat jellege jelentősen segítheti. Ezt a kapcsolatot vizsgálta többek között Kahan (2002) is, munkája az utóbbi években az adómorálkutatások egyik fontos szakirodalmi hivatkozásává vált. A szerző amellet érvelt, hogy az egyén jogkövetési szokásait a környezetében elterjedt gyakorlatok alapvetően befolyásolják. Például, minél inkább elfogadott a szabályok megszegése, az egyén annál valószínűbben fogja követni a látott viselkedést. Azonban, ha a csalást feltehetően elítéli majd, a megbélyegzés és a szégyenérzet büntudatot, a már bekövetkezett csalás következményei pedig megbántást kelthetnek benne. Mindez pedig jelentősen erősítheti szabálykövetési hajlandóságát. A kutató szerint ugyanis a külső megítélés legalább annyira jelentős az egyén számára, mint a lebukás esetén kiszabott büntetés. Az emberek célja ugyanis általában az, hogy mások kooperatívnak és megbízhatónak lássák őket, melyért cserébe a hatóságokról alkotott véleményüktől függetlenül hajlandók részt vállalni a kollektív terhekből.

Kahan eredményeihez hasonló következtetésre jutott Frey és Schneider (2000) tanulmánya is, amelyben a feketegazdaságba való belépés esetén ke-

resztül vizsgálják a család keltette büntudat és szégyenérzet lehetséges okait. Felvetésük szerint mind a szégyenérzet, mind a büntudat „erkölcsi költségeket” jelentenek az egyén számára, amelyek jelentős visszatartó erőként bizonyulhatnak a család, esetükben a feketegazdaságba való belépés során. Mint írják, az emberek számára az illegális munka erkölcsi bizonytalanságot okozhat, hiszen jövedelmüket nem tisztességes úton, hanem az állam és a törvények megkerülésével szerzik.

A szerzők elméletéhez kapcsolódik a Braithwaite házaspár (2001) tanulmánya is, amelyben már kifejezetten az adófizetés esetét vizsgálták. Eredményeik alapján a már lebukott adócsalók beilleszkedési nehézségei, valamint a család „jóvátételének” problematikussága a szégyent erősítve az adómorál kialakulását segíthetik elő. Környezetének elutasítása ugyanis az egyént arra ösztönözheti, hogy a jövőben felelősséget vállaljon és hozzájáruljon közössége terheihez.

Az adófizetés motivációt azonban a közvetlen környezet mellett a társadalmi légkör, valamint a kormányzati stratégiák is befolyásolhatják. E kérdést vizsgálta többek között Janky Béla is (2007). Tanulmányában a rendszerváltás utáni magyar adófizetési magatartást elemezve három fő tényezőt azonosított, amely jelentősen gátolta az adófizetés melletti elköteleződés erősödését. Kutatásai szerint a jogszabályi és az ideológiai környezet, a társadalmon belüli eltérő adóelkerülési lehetőségek, valamint az intézmények adócsalást felderítő és büntető gyengesége jelentősen hozzájárult az adófizetés melletti elköteleződés fejlődésének lassulásához.

Az adómorált azonban környezete mellett az egyén személyes jellemzői is befolyásolhatják. Pope és Mohdali (2010) például az Egyesült Államokban a vallásosság adófizetési szokások esetében betöltött szerepét vizsgálta. Következtetésük az, hogy a vallás egyfajta belső kontrollt jelent önmagunk folyamatos ellenőrzése és belső motivációink alakítása során, amely jelentősen hozzásegíthet a szabályok betartása melletti elköteleződéshez.

Korábbi tanulmányaikban Porcano (1988), valamint Grasmick, Bursik és Cochran (1991) az őszinteség és az egyéni értékrend szerepét vizsgálva jutott hasonló következtetésre. Eredményeik szerint mind az őszinteségre való hajlam, mind a belső értékrend jelentősen befolyásolhatja az egyén jogkövetési szokásait. Például, akik a mindennapokban őszintebben viselkednek, hajlamosabbak hazugság esetén büntudatot érezni. Emiatt a törvények megszegése lelkiismeret-furdalást okozhat, amely jelentős visszatartó erőként hathat számukra. Hasonlóképpen, akik belső értékrendjük alapján feltehetően szégyent vagy büntudatot éreznek csalás esetén, nagyobb eséllyel tartják be a szabályokat azoknál, akiknél valószínűsíthetően ritkábban vagy nehezebben erősödnek fel ezek az érzések.

Az adófizetők eltérő motivációit azonban nem pusztán az egyéni lelkiismeret közötti különbségek okozhatják. Többek között a munkaerő-piaci helyzet, a szociális ellátások rendszere, a munkanélküliségi ráta okozta jöve-

delemkülönbségek is befolyásolhatják az adófizetést. E kérdést vizsgálja tanulmányában Bloomquist (2003) is, s eredményei azt mutatják, hogy a növekvő jövedelmi különbségek az egyének adóelkerülési hajlandóságát erősíthetik. Például, ha egy alacsonyabb fizetésért dolgozó adófizető úgy érzi, hogy a magasabb jövedelmű társainál őt jobban terhelik a hatóságok, az adócsalás erkölcsi költségei számára jelentősen lecsökkenhetnek.

Az adómorál kialakulását tehát az egyén környezetében látott cselekvési mintázatok, a társadalmi és politikai környezet, valamint személyes jellemzői is jelentősen befolyásolhatják. Kérdés azonban, hogy a kormányzatnak milyen eszközök állnak rendelkezésére, hogy az egyén ne a szűkebb csoportba, az adócsalókhoz sorolja önmagát, hanem a tisztességes adófizetés melletti elköteleződést erősítve kialakuljon benne az adómorál érzete.

Kornai János és Tóth István György 1990-es években e témában végzett, *Az állam és polgárai* című kutatásának keretein belül Magyarország esetében vizsgálta a döntéshozók és az adófizetők közötti kapcsolat természetét. A kutatók szerint az intézmények (úgy mint adóhatóságok) és az emberek közötti kapcsolat erősödése (például a hatékony feladatmegosztás) a közszolgáltatások minőségének (és mennyiségének) növelése mellett az intézményi költségek kezelését, új intézményi struktúrák, valamint hatékonyabb finanszírozási megoldások kialakítását is elősegítheti. Eredményeik szerint azonban az adófizetők meglehetősen kevés ismerettel rendelkeznek a közszolgáltatások költségeiről és finanszírozásáról, valamint az adóösszeg nagyságáról. Mindezek alapján a kormány-nak az individuális szinten is érthető célok meghatározása mellett, mint kiemelt célt szükséges kezelnie a döntéshozók és az adófizetők közötti kapcsolat javítását is (Csontos–Kornai–Tóth, 1996; Janky–Tóth, 1999). E kapcsolat természete pedig az adómorál szempontjából különösen jelentős kérdés. Az adórendszer ugyanis még a szigorú szabályozások és a kiterjedt adóhatósági ellenőrzések mellett is nyitva hagy bizonyos kiskapukat az adófizetők számára. Ilyen lehet például az adóbevallás ki nem töltése vagy bizonyos adatok eltitkolása (például rövid távú megbízások, kiadott albérletek elhallgatása), de ide sorolhatók azok az esetek is, amikor az emberek nem kérnek számlát a szerelőtől vagy ha a felhasználók nem adnak nyugtát az étteremben. Az adómorál tehát az adófizetők mindennapi életében is jelen van – akár észrevétlenül is.

Felvetésem szerint a kormány fontos eszköze az adófizetők közötti kommunikáció (legalábbis egy részének) folyamatos monitoringozása lehet. Az internet fejlődésével és az online fórumok elterjedésével ugyanis a kormányzatnak lehetősége nyílik arra, hogy a növekvő számú informális felületek mellett megnyissa hivatalos fórumait az érdeklődők számára, amely pozitív és negatív vélemények nyilvános megosztására egyaránt teret adhat. Az emberek ugyanis folyamatos interakcióban állnak egymással – a kommunikációs csatornák kiszélesedésével könnyebben megoszthatják gondolataikat, tanácsokat adhatnak és fogadhatnak meg, illetve cselekvési mintákat is mutathatnak,

amelyek könnyen utánozhatóvá válnak. Ezeken a felületeken tehát folyamatosan motiválhatják egymást. Segíthetnek társaiknak a törvények értelmezésében, trükköket és praktikákat javasolhatnak, elmondhatják tapasztalataikat, amelyek a szabályok betartására, de akár csalásra is ösztönözhetnek.

A kormány tehát a hivatalos felületek biztosításával képes folyamatosan nyomon követni az információ áramlását és szükség esetén szabályozni és korlátozni is azt. Ezáltal befolyásolhatják többek között a rendelkezésre álló információk mennyiségét és természetét, a beszélgetés menetét és kereteit, segíthetik a kormányzati intézkedéseket támogató vélemények növekedését (például az adófizetést segítő intézkedések jogszabályi szintre emelésével), ezáltal pedig javíthatják az egyén és az állam viszonyát is. Mindez hozzásegítheti a kormányt, hogy erősítse legitimitását, s befolyásolja az emberek adófizetéshez való hozzáállását és az amelletti elköteleződését, tehát az adómorált is.

Mindehhez szorosan kapcsolódik a politikai vezetők által kijelölt célok és a meghozott döntések szerepének jelentősége. A kormánynak ugyanis folyamatosan bizonyítania kell az adófizetőknek, hogy hosszú távon képes hatékonyan irányítani az ország működését. Az emberek ugyanis nyomon követhetik (vagy akarataikon kívül is értesülhetnek) a főbb döntéseket előkészítő folyamatokat, valamint annak eredményeit is. Egy-egy új intézkedés vagy célkitűzés ezáltal jelentősen befolyásolhatja a kormányról alkotott képüket és ezáltal az adófizetés melletti elköteleződésüket is. Az adófizetők ugyanis feltehetően könnyebben helyezik a politikai vezetőkbe a bizalmukat, ha úgy ítélik meg, hogy hatékonyan képesek felismerni érdekeiket, szükségleteiket, valamint eredményesen oldják meg a felmerülő problémákat, nehézségeket is. A méltányosság, jogaik tiszteletben tartása és a bizalom erősítésére tett lépések (például a fenyegetéstől és a megfélemlítéstől való tartózkodás, folyamatos tájékoztatás fontos ügyekben, valamint az önkényes döntések kizárása) hasonlóképp jelentős. Emellett egy-egy látványosabb gesztus is segítheti a két fél közötti kapcsolat erősödését, ilyen például, ha egy régóta ígért, sokak életét megkönnyítő intézkedést vezetnek be (például egy kórház fejlesztése).

E felvetések arra mutatnak, hogy a jogkövetési szokásokhoz hasonlóan az adófizetők esetében az adóhatóság szintjén is megjelenő bizalom kialakítására tevődik a hangsúly. Ha elfogadjuk, hogy az adómorál alapja a bizalmon alapuló elköteleződés, akkor a kormánynak ezt az elköteleződést erősítő intézkedéseket kell bevezetnie. Ezeket az intézkedéseket pedig leghatékonyabban legitimitásának erősítésével sikerülhet elérnie.

LEGITIMITÁS ÉS ADÓMORÁL

A legitimitás² az állampolgárok által a kormányra ruházott jog, amelyet a közjóra való törekvés, valamint a közös erkölcsi értékek alapozhatnak meg (lásd

Mazepus, 2017; Gilley, 2009). Legitim kormány esetén tehát az emberek elismerik a hatalmat, amelynek betartják szabályait és irányelveit (lásd Boda, 2013). A legitimitás ezáltal feltehetően képes befolyásolni az emberek jogkövetési (valamint adófizetési) szokásait. Erősödése például pozitív irányba befolyásolhatja a jogkövetést. Az emberek könnyebben elfogadják a kormányzati döntéseket, akkor is, ha nem szolgálja személyes érdeküket vagy nem értenek vele egyet. Vagy azért mert úgy gondolják, hogy az adott döntés „egy nagyobb jó részeként” a társadalom számára hasznos intézkedést segít elő, vagy egyszerűen csak szimpatizálnak a politikai szereplőkkel, valamint az általuk képviselt értékekkel.

Hasonlóképp, a kormány legitimitásának csökkenése a tisztességes szabálykövetés motivációit is gyengítheti. Az emberek ugyanis szkeptikusak is lehetnek a kormánnyal szemben (Braithwaite–Braithwaite, 2001). Ekkor a hatalom döntései mögött általában rosszindulatot, hozzá nem értést, önkényességet, s akár korrupciót is láthatnak. A bevezetett intézkedések nem felelnek meg elvárásaiknak, azokat szinte minden esetben hiányosnak vagy hibásnak ítélik meg.

A legitimitás és a jogkövetés közötti összefüggések természetének vizsgálata a legitimitáskutatások meghatározó területét jelentik. Az adómorál és a kormány melletti elköteleződés közötti kapcsolat átfogó vizsgálatára azonban meglehetősen kevés kutató vállalkozott, emiatt pedig a szakirodalom egy viszonylag új ágát jelenti. A témában már elvégzett kutatások az intézményi szint szerepét vizsgáló csúszós lejtő értelmezési keret által bevezetett hatalmi és bizalmi eszközök hatékonyságát tanulmányozták a kormányzat szintjén.

E kevés munka egyike Alm és Torgler (2001) nevéhez kötődik, akik e két intézkedési típus jellemzőit és hatékonyságát is elemezték. A bizalmi intézkedések (amelyeket ők támogató intézkedésnek neveznek) a kormányzat szintjén többek között a politikai vezetők és az emberek közötti folyamatos és nyílt párbeszédet (például fórumok, konzultációk során), az adórendszer egyszerűsítését és mindenki számára érthetővé tételét, valamint a méltányos adóhatósági eljárások feltételeinek kialakítását (például tréningek, továbbképzések biztosítása az adóellenőrök számára) foglalja magában. Ezzel szemben, a hatalmi tényezők (amelyeket a szerzők a hatékonyságot erősítő intézkedéseknek neveznek) az adócsalók hatékony leleplezését, a csalás súlyosságához mért büntetések kiszabását, a feketegazdaság felszámolására tett kísérleteket jelenthetik, amik egy jól szervezett és eredményes adórendszerre utalnak, amely az emberek szabálykövetési hajlandóságát is jelentősen megnövelheti. A csúszós lejtő értelmezési keret eredményeihez hasonlóan a szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy a két eszköztípus közötti egyensúly segítheti elő leginkább a jogkövetés hatékony befolyásolását és az elköteleződés erősítését. A túlzott hatalmi intézkedésekkel, a kontraproduktivitással, valamint a költségek növelésével, a túlsúlyba kerülő bizalmi intézkedésekkel a rendszert túlságosan

rugalmassá és elnézővé téve készíthetik az embereket a lelkiismeret nélküli csalásra, tehát elköteleződésük gyengítésére. A szerzők szerint azonban a két stratégia együttesen, egymást kiegyensúlyozva képes hatékonyan kialakítani és hosszú távon rögzíteni a tisztességes adófizetés melletti elköteleződést.

A szerzők érvelését támasztja alá Turner (2005) egy korábbi, valamint Gangl, Hofmann és Kirchler (2015) egy későbbi kutatása is, amelyekben a kutatók a hatékonyságot növelő eszközök rendszerét vizsgálták. Eredményeik szerint a konszenzuson alapuló, kellően megindokolt, a társadalmi normáknak megfelelő intézkedések jelentősen erősíthetik a kormányzat legitimitását az adófizetők szemében. Azonban, az önkényes döntések, a túlságosan szigorú törvények és az indokolatlan megszorítások a legitimitás csökkenéséhez vezethetnek (Haslam, 2014; Reynolds–Platow, 2003; Turner, 2005). A szerzők szerint a kulcs, hogy a kormányzat a rendelkezésre álló eszközöket milyen módon használja fel az adófizetési szokások alakítása során (lásd továbbá Tyler–Lind, 1992; Wenzel–Jobling, 2005), tehát, hogy milyen keretbe ágyazza azokat. Egy jól strukturált rendszerben ugyanis mind a támogató, mind a kényszerítő eszközök erősíthetik az egyén adófizetés melletti elköteleződést.

Az eddigi kutatások szerint tehát a kormányzati legitimitás hatékonyan képes befolyásolni az adófizetési szokásokat és a szabálykövetés melletti elköteleződést, azaz az adómorált is. A hatékonyság kulcsát pedig a felhasznált eszközök közötti egyensúly jelentheti, amely összecseng a csúszós lejtő értelmezési keret kutatóinak intézményi szint esetében levont következtetéseivel.

KONKLÚZIÓ

Dolgozatomban amellet érvelek, hogy az adófizetőket ért hatások közül kiemelkedik a kormányzati legitimitás, amely képes hosszú távon kialakítani a tisztességes jogkövetés melletti állampolgári elköteleződést. E felvetést az áttekintett szakirodalom eredményei is alátámasztják, ezek alapján a két tényező között meglehetősen erős kapcsolat fedezhető fel. Tanulmányom első szakaszában áttekintettem az adófizetési hajlandóság fő elméleti kereteit, valamint az adómorál jelenségét. Ezt követően a legitimitás és az adómorál közötti kapcsolat természetét vizsgáló kevés számú kutatás főbb következtetéseit mutattam be.

Az adófizetést vizsgáló első megközelítés kizárólag a közgazdaságtan irányából vizsgálta a kérdést. S bár – a napjainkban is jelentős – elmélet az adófizetési hajlandóságot befolyásoló tényezők egy rendkívül fontos csoportjának szerepét kellően átfogóan közelítette meg, az egyoldalú nézőpont számos olyan befolyásoló tényező szerepét nem vette figyelembe, amelynek figyelmen kívül hagyása jelentősen torzíthatja az adófizetési szokásokról kialakult képünket. A hagyományos közgazdasági szemlélet mellett azonban a viselkedési köz-

gazdaság területén is megjelent az adófizetés kérdéseinek vizsgálata. A hagyományos megközelítéssel ellentétben itt már jelentős hangsúlyt kapott az adófizetési hajlandóság, valamint az adómorál vizsgálata. Az ezredfordulót követően azonban egyre több kutató ismerte fel, hogy a pusztán gazdasági szemléletű elemzés már nem elegendő az adófizetési gyakorlatok vizsgálatára, s csak részleges képet nyújtanak az adófizetési szokásokról.

A kétezres évek elején megjelenő csúszós lejtő értelmezési keret a korábbi megközelítés kibővítése révén jelentős eredményekre jutott a tekintetében, hogy hogyan alakítható ki és rögzíthető hosszú távra a tisztességes adófizetés. A hatalmi és a bizalmi tényezők csoportjának bevezetése jól tükrözi azt a ket-tösséget, amelyet az adófizetés döntési dilemmája jelképez. Amellett ugyanis, hogy az emberek egyéni hasznukat tartják szem előtt, társadalmi szereplők is. Figyelik, hogy mi történik körülöttük a világban és fontosnak tartják a társadalom fejlődését. Egymást befolyásolva és viselkedésüket egymáshoz igazítva olyan cselekvési mintázatokat hozhatnak létre, amely a társadalom jelentős részének viselkedését meghatározhatják.

Az empirikus eredmények alapján az intézmények és az adófizetők közötti bizalmi kapcsolat természete (az intézmények oldaláról például a méltányosság erősítésével, az állampolgárok részéről pedig az adószabályok betartásával) az adófizetés melletti elköteleződést is erősítheti, ezáltal az adómorál jelentősen képes befolyásolni az adófizetés során meghozott állampolgári döntést. Ezzel szemben, a bizalom csökkenésével az adómorál is gyengülhet, s a büntetések és a szabályok szigorítása kerülhet előtérbe. Ekkor ugyanis a belső elköteleződés várhatóan kevésbé vagy egyáltalán nem képes kialakulni az adófizetőben, amely miatt a törvények szigorítása feltehetőleg hatékonyabban képes rábírnival az embereket a tisztességes adózásra. E felvetést támasztja alá többek között Bartha és Boda (2016) Magyarországot vizsgáló kutatása is, amelynek eredményei szerint a magyar állampolgárok esetében a hatalmi intézkedésekre épülő kikényszerített szabálykövetést az adóhatóság hatékonyságáról kialakított vélekedés (például a csalók lebuktatása), mintsem a bizalom képes érdemben befolyásolni.

Az adóhatóság azonban a technika fejlődése nyomán egyre kevésbé érintkezik közvetlenül az adófizetőkkel. Emellett az adóhatóság a kormányzat által koordinált és felügyelt intézmény, emiatt az adófizetési szokások vizsgálata esetében a kormányzati szint felőli vizsgálatok válhatnak szükségessé.

A kormány kiemelt célja az emberek tisztességes adófizetés melletti elköteleződésének erősítése, valamint, hogy egymást is ez irányba befolyásolják. A hivatalos online felületek monitoringozása, valamint a kapott visszajelzések beépítése döntéseikbe a két fél közötti bizalmat erősítheti. Amennyiben elfogadjuk a bizalom kiemelt jelentőségét a tisztességes adófizetés melletti elköteleződés során, az adómorál vizsgálata kerülhet előtérbe. A kormány pedig az adómorállal kialakult elköteleződést elismertségének, tehát legitimitásának

erősítésével képest hatékonyan rögzíteni hosszú távon. Ezáltal az emberek amellet, hogy elismerik a kormány tevékenységét, az adófizetés szükségessége mellett is elköteleződhetnek – annak ellenére, hogy ezáltal egyéni érdekeik jelentősen csorbulhatnak.

JEGYZETEK

- ¹ E felvetés a jogkövetés szakirodalmában is megjelenik, ahol szintén hangsúlyos, hogy a törvénysértés csökkentése érdekében az államnak nem a szankciók szigorítására, hanem az ellenőrzés, a normasértés felderítésének javítására kellene helyezni a hangsúlyt (magyarul lásd Boda, 2016).
- ² A legitimitás hatalmas szakirodalmi háttérrel rendelkezik, amelynek áttekintésére e tanulmány keretei között nem vállalkozom. E dolgozat kifejezetten a legitimitás és az adómorál közötti összefüggések áttekintésére fókuszál.

IRODALOM

- Allingham, M. G. – Sandmo, A. (1972): Income tax evasion: A theoretical analysis. *Journal of Public Economics*, 1 (1972) 323–338. [https://doi.org/10.1016/0047-2727\(72\)90010-2](https://doi.org/10.1016/0047-2727(72)90010-2)
- Alm, J. –Torgler, B. (2011): Do Ethics Matter? Tax Compliance and Morality. *Journal of Business Ethics*, Volume 101, Issue 4, 635–651. <https://doi.org/10.1177/22779752117701363>
- Ayres, I.–Braithwaite, J. (1992): Partial-industry regulation: A monopsony standard for consumer protection. *California Law Review*, 80:1. 13–54. <https://doi.org/10.15779/Z38V153>
- Bartha, A.–Boda, Zs. (2016): Adómorál, bizalom és kényszerek – adózási motivációk Magyarországon korrupciós botrányok idején. *Közgazdasági Szemle*, LXIII. évf. 1021–1045. <https://doi.org/10.18414/ksz.2016.10.1021>
- Becker, G. (1968): Crime and Punishment: an Economic Approach. In: Fielding N. G.–Clarke A.–Witt R. (szerk.): *The Economic Dimensions of Crime*. London, Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-1-349-62853-7_2
- Bloomquist, K. M. (2003): Tax evasion, income inequality and opportunity costs of compliance. *Proceedings. Annual Conference on Taxation and Minutes of the Annual Meeting of the National Tax Association*, Vol. 96, 91–104. <https://www.jstor.org/stable/41954396>
- Blumenthal, M.–Christian, C.–Slemrod, J. (1998): The Determinants of Income Tax Compliance: Evidence from a Controlled Experiment in Minnesota. *NBER Working Paper*, No. 6575, 4–43 <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2014.03.027>
- Boda, Zs. (2013): *Legitimitás, bizalom, együttműködés: kollektív cselekvés a politikában*. Budapest, Argumentum, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, <http://mek.oszk.hu/16000/16085/16085.pdf>
- Boda, Zs. (2016): Bizalom, legitimitás és jogkövetés. In: Jakab A.–Gajdusчек Gy. (szerk.): *A magyar jogrendszer állapota*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi

- Intézet. 837–854. https://jog.tk.mta.hu/uploads/files/A_magyar_jogrendszer_allapota_2016.pdf
- Braithwaite, V. (2003): Responsive Regulation and Taxation: Introduction. *Law & Policy*, Vol. 29, No. 1, 3–10. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9930.2007.00242.x>
- Braithwaite, V.–Braithwaite, J. (2001): An evolving compliance model for tax enforcement. In: Shover, N.–Wright, J. P. (szerk.): *Crimes of privilege*. Oxford, Oxford University. <https://core.ac.uk/download/pdf/156615468.pdf>
- Csontos László–Kornai János–Tóth István György (1996): Adótudatosság és fiskális illúziók. In: Andorka Rudolf–Kolosi Tamás–Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1996*. Budapest, TÁRKI, 238–271. <http://old.tarki.hu/hu/publications/SR/1996/index.html>
- De Cremer, D.–Tyler, T.R. (2007): The Effects of Trust in Authority and Procedural Fairness on Cooperation. *Journal of Applied Psychology*, Vol. 92, No. 3, 639–649. <http://dx.doi.org/10.1037/0021-9010.92.3.639>
- Donoghue, T.–Rabin M. (1999): Doing It Now or Later. *The American Economic Review*, Vol. 89, No. 1, 103–124 <https://doi.org/10.1257/aer.89.1.103>
- Frey, B. S.–Schneider, F. (2000): Informal and underground economy. *Working Paper*, Department of Economics, Johannes Kepler University of Linz, No. 0004. <https://doi.org/10.1016/b0-08-043076-7/02295-6>
- Gangl, K.–Hofmann, E.–Kirchler, E. (2015): Tax authorities' interaction with taxpayers: A conception of compliance in social dilemmas by power and trust. *New Ideas in Psychology*, Volume 37, 13–23. <https://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2014.12.001>
- Gilley, B. (2009): *The Right to Rule: How States Win and Lose Legitimacy*. Columbia University Press. <https://doi.org/10.1017/s1537592709992040>
- Grasmick, H. G.–Bursik, R. J.–Cochran, J. K. (1991): Render unto Caesar What Is Caesar's: Religiosity and Taxpayers' Inclinations to Cheat. *The Sociological Quarterly*, Vol. 32, No. 2, 251–266. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1533-8525.1991.tb00356.x>
- Hallsworth, M. (2014): The use of field experiments to increase tax compliance. *Oxford Review of Economic Policy*, Volume 30, Number 4, 658–679. <https://doi.org/10.1093/oxrep/gru034>
- Hashimzade, N.–Myles, G. D.–Tran-Nam, B. (2013): Applications of behavioural economics to tax evasion. *Journal of Economic Surveys*, 27(5), 941–977. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6419.2012.00733.x>
- Janky, Béla (2007): Social Structure, Transition and Public Attitudes towards Tax Evasion in Hungary. In: Hayoz, N.–Hug S. (szerk.): *Tax Evasion, State and State Capacities*. Peter Lang AG, International Academic Publishers, Bern. <https://www.peterlang.com/view/title/9757>
- Janky Béla–Tóth István György (1999): Adótudatosság, fiskális illúziók és az egészségbiztosítás reformjával kapcsolatos vélemények. Kutatási beszámoló „Az állam és polgárai, II” című kutatás adatfelvétele alapján. Budapest, TÁRKI. <http://old.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a195.pdf>
- Kahan, D. M. (2002): Reciprocity, Collective Action, and Community Policing. *California Law Review*. Volume 90, Issues 5, 1513–1540. <https://doi.org/10.15779/Z38ZQ5Q>

- Kirchler, E.–Hoelzl, E.–Wahl, I. (2008): Enforced versus voluntary tax compliance: The „slippery slope” framework. *Journal of Economic Psychology*, 210–225. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2007.05.004>
- Mazepus, H. (2017): What makes political authorities legitimate? Students' ideas about legitimacy in five European democracies and hybrid regimes. *Journal Contemporary Politics*, Volume 23, Issue 3: Special issue: Legitimation in Autocracies. <https://doi.org/10.1080/13569775.2017.1306762>
- Méder Z. Z.–Simonovits A., Vincze J. (2012): Adómorál és adócsalás – társadalmi preferenciák és korlátozott racionalitás. *Közgazdasági Szemle*, 59(10), 1086–1106. <http://www.kszemle.hu/tartalom/cikk.php?id=1339>
- Pope, J.–Mohdali, R. (2010): The Role of Religiosity in Tax Morale and Tax Compliance, *Australian Tax Forum*, vol. 25, no. 4: 565–596. <https://doi.org/10.1108/ARJ-08-2013-0061>
- Porcano, T.M. (1988): Correlates of tax evasion. *Journal of Economic Psychology*, Volume 9, Issue 1, 47–67. [http://dx.doi.org/10.1016/0167-4870\(88\)90031-1](http://dx.doi.org/10.1016/0167-4870(88)90031-1)
- Reynolds, K. J.–Platow, M. J. (2003): On the social psychology of power and powerlessness: Social power as a symptom of organizational division. In: Haslam, S. A.–Knippenberg, D. van–Platow, M. J.–Ellemer, N. (szerk.): *Social identity at work: Developing theory for organizational practice*. New York, Psychology Press, 173–188. <https://doi.org/10.4324/9781315784137>
- Scholz, J. T. (1984): Voluntary compliance and regulatory enforcement. *Law & Society Review*, Vol. 18, No. 2, 179–224. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9930.1984.tb00334.x>
- Simonovits A (2010): Adómorál és adórendszer. *Közgazdasági Szemle*, 57. évf., 6. sz., 481–496. <http://www.kszemle.hu/tartalom/cikk.php?id=1172>
- Simonovits, A. (2013): Does higher tax morale imply higher optimal labor income tax rate? *Danube*, 4(2), 97–114. <https://doi.org/10.2478/danb-2013-0005>
- Torgler, B. (2003): Tax morale, rule-governed behaviour and trust. *Constitutional Political Economy*. *Constitutional Political Economy*, Volume 14, Issue 2, 119–140. <https://doi.org/10.1023/A:1023643622283>
- Turner, J. C. (1991): *Mapping social psychology series. Social influence*. Belmont, Thomson Brooks/Cole Publishing Co. <https://psycnet.apa.org/record/1992-97487-000>
- Tyler, T. R.–Lind, E. A. (1992): A rational model of authority in groups. *Advances in experimental Social Psychology*, Vol. 25, 115–191. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0104_4
- Wahl, I.–Kastlunger, B.–Kirchler, E. (2010): Trust in Authorities and Power to Enforce Tax Compliance: An Empirical Analysis of the Slippery Slope Framework. *Law & Policy*, Vol. 32, No. 4, 383–406. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9930.2010.00327.x>
- Wenzel, M.–Jobling, P. (2005): Legitimacy of regulatory authorities as a function of inclusive identification and power over ingroups and outgroups. *European Journal of Social Psychology*, Volume 36, Issue 2, 239–258. <https://doi.org/10.1002/ejsp.298>